

Från Grundtvig och Petander till Stefan Sundström och ABF-huset, del 2

av Ingemar Sallnäs

Karl och Ingrid Petander blev lärare på Birkagårdens folkhögskola. Det var två stora kulturpersonligheter Natanael Beskow och Ebba Pauli som var djärva nog att 1916 starta en folkhögskola i en stad, ja, rent av i Stockholm. Folkhögskolor skulle bara ligga utanför städer och tätorter gärna i gamla herrgårdsbyggnader! De var inspirerade av den engelska settlementrörelsen, som ville skapa sociala mötes- och arbetsplatser för storstadens människor. Skolan låg vid Karlbergsvägens bortersta ände. Birkagården var verkligen en annorlunda folkhögskola med en legendarisk rektor Gillis Hammar, en av de mest uttalade antinazisterna i Sverige. Jag kan förstå att Karl och Ingrid Petander blev lärare där. Förmodligen fick de ganska tidigt tanken att själva starta en folkhögskola. Folkrörelser, folkbildning och samhällsengagemang var en del av makarna Petanders arv från Birkagården. Ett stort mått av idealitet fanns också med i bagaget. Ganska tidigt föddes tanken att tillsammans starta en folkhögskola för fostran av unga kooperatörer.

Kooperationen blev för Karl Petander en slags syntes av unglyrklighet och nationalekonomi insatta i ett ekonomiskt sammanhang. Han såg Kooperationen som den väl avvägda ideologi som tog avstånd från socialismens klasskamp och från kapitalismens råa cynism, som han studerat på plats i USA. För egna medel inköpte Petander Jakobsbergs gårds huvudbyggnad med flyglar och en väl tilltagen tomt. Det sistnämnda har föreningen fortfarande ekonomisk glädje av bl.a. vid den stora renoveringen av denna byggnad. Han inledde ett samarbete med ledande män inom Kooperationen och ett arbetsutskott tillskapades med bl.a. Petander och riksdagsmännen Anders Örne och Helge Bäckström. Örne blev en berömd och ledande person inom konsumentkooperationen. Pengar saknades och en insamling startades.

Tillsammans med en anonym gåva på 10 000 kr och inteckning av fastigheterna skapades ett tillräckligt kapital för att lån skulle beviljas. Lagfarten var Karl Petanders och överfördes senare på Föreningen Jakobsbergs folkhögskola, som blev skolans huvudman. Ingen vet riktigt varför, men konstruktionen fanns hos flera skånska folkhögskolor. Det är också möjligt att

Kooperationen inte ville påtaga sig ansvaret att äga och driva en folkhögskola. När upprop skedde för den första elevkullen 1919 fanns det i Sverige ett 50-tal folkhögskolor, de flesta med landsting som huvudmän. Fem var rörelseskolor: arbetarrörelsens Brunnsvik, nykterhetsrörelsens Wendelsberg och tre kristna: Sigtuna, Hampnäs och Sjövik.

Jakobsbergs kooperativa jordbrukslag 1921-25. Fr.v. Edvin Anderson, Georg Lundgren, Janne Nilsson, Lars Gustafsson s:r och David Andersson. I bakgrunden ladugården till Jakobsbergs gård. Foto: Edvin Andersson, 1920-talets början.

Intressant är det faktum att det sista jordbruket i anslutning till Jakobsbergs gård bedrevs av Jakobsbergs kooperativa jordbrukslag med erfarenheter från såväl jordbruk som folkhögskola. En av medlemmarna var Lars Gustafsson. Sonen Lars Gustafsson junior är inte bara Järfällas suveräne historieskrivare utan också en tidigare medlem av styrelsen och en flitig besökare på folkhögskolan under årens lopp.

Nu fanns alltså Jakobsbergs folkhögskola för Kooperation och samhällskunskap. Den nära anknytningen till Kooperationen speglas i styrelsens sammansättning med Anders Örne och Albin Johansson. Den förste av Göran Hillmans föregångare som ordförande var Helge Bäckström, professor i geologi. Jag vill utöver Ingrid Petander lyfta fram två kända kvinnor med stark anknytning till skolan. Den ena var Kerstin Hesselgren, Sveriges första kvinnliga ledamot av riksdagen. Den andra var Emilia Fogelklou, som tillsammans med sin man Arnold Norlind bodde i skolans närhet. Maken var professor i geografi men ännu mer

Emilia Fogelklou, 1878–1972,
lärare, författare, Sveriges första
kvinnliga teologie kandidat, 1909.

intresserad av andliga ting, t.ex. att översätta Dantes ”Divina Comedia”. Emilia Fogelklou tillhörde Fogelstadsgruppen, som Ulrika Knutsson skildrat i boken ”Kvinnor på gränsen till genombrott.” Emilia var under mer än tio år en ofta anlita föreläsare på folkhögskolan, framför allt i religionshistoriska ämnen. Tidvis var hon anställd som timlärare.

Ytterligare en tredje kvinna bör framhållas – Karl Petanders andra hustru Signe Svanö, som var norska. Inte minst genom rektorsparets engagemang blev Jakobsbergs folkhögskola under andra världskriget något av ett centrum för nordiskt samarbete. Paret Petander var drivande i föreningen Nordens frihet, som bildats 1939 för att aktivt verka för hjälp till Finland efter Sovjetunionens anfallskrig. Karl Petander talade varmt för en nordisk förbundsstat.

När jag träffade läkaren Dag Petander, son till Karl och Signe, fick jag många personliga glimtar från livet som rektorsbarn. Eftersom jag själv växte upp på Sörängens folkhögskola och mina fem barn här på Jakobsbergs folkhögskola hade vi åtskilligt att samtala om. Dag Petanders dotter Petronella deltog f.ö. i skolans intensivkurs i spanska nästan 80 år efter det att farfar startat den!

Den första elevkullen undervisades i svenska och litteratur, i historia och samhällskunskap, psykologi, fysik och matematik. Profilmännen var kooperativens idéhistoria, bokföring, bankkunskap, varukän-

Vattenhämtning med häst och vagn. Vattnet samlades i trätunna och kördes upp till folkhögskolan med hjälp av hästen Svarten. Brunnen låg vid nuvarande Grönvretsvägen - Brantvägen – Järfällavägen, utmed diket till fastigheten Grönvretsvägen 14.
Foto: J Cardell, 1920-talet.

Vinterkursens elever i full fart med vedsågning inför vinterkylan.
Foto: J Cardell, 1920-21.

nedom, föreningskunskap och parlamentarisk praxis. Praktiskt arbete var ett nödvändigt inslag. Det kunde innebära att använda skolans häst Svarten för att dra plogen, vedhuggning eller att hjälpa till i skolans hus håll. Alla eller nästan alla av eleverna bodde på skolan och internatlivet var då en självklar tillgång.

Elever hjälper till i köket med matlagning och diskning, 1920-21.
Foto: Ur Jakobsbergs folkhögskolas arkiv.

Det är med stor glädje jag ser Bengt Dahlstöm bland åhörarna. I denna församling behöver jag inte räkna upp alla hans meriter inom arbetarrörelsen, kommunen eller hembygdsföreningen. Bengt var elev 1945/46 och hans studier följdes av ett långt arbetsliv inom Kooperationen, närmare bestämt Folksam. Han levde verkligen upp till Karl och Ingrid Petanders intentioner i alla avseenden. Petander var Bengts rektor.

Den unge Bengt skrev i tidningen Järfällabygden om sitt år på folkhögskolan. Han framhöll det goda kamratskapet och lärarnas sätt att undervisa, vilket gjorde att elevernas intresse var det bästa tänkbara. Bengts slutord är väl värda att citeras:

”Man uppnår inte någon examen utan får nöja sig med kunskaperna och den bildning som kanske är den förnämsta behållningen av en kurs. Folkhögskolan är utan tvekan vår demokratiska stats förnämsta vapensmedja. Låt oss utnyttja den hundra procentigt!”

Vinterkursen 1946. Lärare och flertalet av eleverna samlade på folkhögskolans trappa. Första raden: 4:e fr v rektor Karl Petander. Andra raden: 3:e fr v Gunnar Axberger och 5:e fr v Bengt Dahlström. Tredje raden: 1:a fr v Manne Wikström, 3:e fr v Herbert Almquist och 4:e fr v Torsten Eklund. Foto: okänd.

Under mina 24 år som rektor hade jag Bengt som en klippa i styrelsens arbetsutskott nästan hela tiden. Dessutom var han elev på nytt i Seniorkursen. Jag tror makarna Petander i sin himmel har instiftat en särskild Hederslegion åt Bengt Dahlström. Självt ser jag honom som den kanske allra bästa representanten för både folkhögskolans ideal och arbetarrörelsen.

Den svenska folkhögskolan firade sitt 100-årsjubileum 1968 bl.a. genom att ge ut en historik. I kapitlet "Principer och pedagoger" nämns Karl Petander som en av de ledande. Folkhögskolans särart bygger på att förena bildningsidealen med en utbildning som kräver kunskaper. Han utvecklade en kursplan med två parallella delar. De stora livsfrågorna skulle behandlas i den ena delen och specialämnena skulle få utrymme i den andra.

Det bästa av den danska folkhögskolan och Grundtvig kunde förenas med den nytta både individ och samhälle kunde få av studier på folkhögskola. Med Petanders egna ord: "Låt vara att man får medge, att likasom den danska folkhögskolan frestas slå över till en viss tankefattig känslomässighet, så urartar den svenska folkhögskolan, svensk skoltradition likmätigt, ej sällan till en viss andligen torftig eller steril intellektualism med kursläseri och själslig torka." Även efter sin rektorstid var Karl Petander mycket verksam som forskare och författare. Han lyfter gärna fram de stora historiska personligheterna. Det kan gälla Jesus och Sokrates.

Karl Petander,
rektor 1919-48.

Nu kommer jag till något märkligt, nästan tragiskt. Till Petanders efterträdare som rektor utsågs 1948 Torsten Eklund, som varit lärare på skolan sedan 1927. Eklund är mest känd som översättare av August Strindbergs brev. Karl Petander blev så uppbragt över av att Eklund skulle efterträda honom, att han formligen bojkottade den skola han själv startat under mer än 20 år! Vid skolans 50-årsjubileum 1969 var Erik Hammarkvist rektor och då var en 85-årig Karl Petander högtidstalare. Han avled 1974.

Torsten Eklund,
rektor 1948-65.

Det tycks vara regel att samtliga rektorstillsättningar, utom den av Marianne Persson, varit kantad av dramatik och bitter eftersmak. Torsten Eklund visade sig aldrig mer på skolan och svarade inte ens på brev, när han blev kallad till hedersledamot. När Erik Hammarkvist blev rektor försvann Herbert Almquist, en mycket duktig och omtyckt lärare som varit anställd sedan 1945.

Erik Hammarkvist,
rektor 1965-75.

När jag 1975 blev rektor var striden av politisk natur, där somliga i styrelsen tyckte jag var för mycket vänster. Den på grund av sjukdom avgående rektorn Erik Hammarkvist stödde min kandidatur men han fick dessvärre inte leva så länge därefter.

Ingemar Sallnäs,
rektor 1975-99.

Självt var jag nöjd och glad när Marianne Persson bland 82 sökande - sannolikt svenskt folkhögskolerekord - utsågs. Jag har med glädje återvänt hit många gånger, så också i dag och jag kan glädja mig åt att skolan både pedagogiskt och ekonomiskt lever väl.

Marianne Persson,
rektor 1999-.

Men 1970 var det ytterst nära att skolan lades ned. Ekonomin var usel, reparationsbehoven var stora och konsumentkooperationen hade sedan länge i praktiken övergett sin gamla skola. Trots detta fortsatte Koope-
rativa Förbundet /KF/ sitt indirekta huvudmannskap och styrelsen dominerades av dess representanter. Det fanns t.o.m. arkitekturritningar för en planerad nybyggnation. Det årliga bidraget på 30 000 kronor var ju rent symboliskt. Säkert spelade det in att ryktet som ”vänsterskola med många sociala problem” fanns med i bilden. Det var nu Karl Petanders klokskap kom till nytta.

Det var ju Föreningen Jakobsbergs Folkhögskola som var den formella huvudmannen. När styrelsens förslag om nedläggning förelades föreningens årsmöte 1970 möttes det av ett rungande NEJ! Då avgick den gamla styrelsen och en ny valdes. Där fanns bl.a. kulturskribenten Kurt Samuelsson och litteraturprofessorn Örjan Lindberger samt den blivande professorn Tomas Hammar, son till Birkagårdens legendariske Gillis Hammar. Järfälla kommun kom i första hand att representeras av Lars Gustafsson junior. Men också Stefan Nordin och Gunnel Eckardt trivdes utmärkt som kommunens representanter under flera år.

Från mina 24 år vill jag utöver en extremt god ekonomisk utveckling bara nämna tre betydelsefulla inslag.

1. De många invandrarna

När Salvador Allendes Folkfrontsregering med USA:s hjälp störtades av Pinochets militärjunta blev vi och Runö latinamerikanernas skola i Sverige. Ett år hade vi samtidigt 52 studerande från främst Chile, Uruguay och Argentina. Det var en härlig tid med demonstrationer, protestaktioner och inte minst fester. Vi lärde oss mycket av dessa ofta mycket välutbildade människor som innehaft ledande befattningar och de betraktade Jakobsberg som sin, latinamerikanernas, skola dit de

Elever från Jakobsbergs folkhögskola demonstrerar för bojkott av sydafrikansk frukt. Fotograf okänd, 1960-talet.

gärna sände sina barn, hustrur och vänner för att lära sig svenska i en miljö, där lärarna också var medmänniskor som kände för deras ideal och mål.

Efter den latinamerikanska perioden som ungefärligen omfattade 12 år kom en ny period, där vi något läsår hade 25 nationaliteter på skolan. Sammansättningen präglades av tillståndet i världen under 1980-talet: Baltikum och Östeuropa, Iran, Irak, Eritrea, Turkiet, Kurdistan, Somalia osv. Under senare år är det Väst-sahara som gäller här på skolan. Den som på nätet söker på Västsahara hamnar snabbt på Jakobsbergs folkhögskola.

2. De pedagogiska landvinningarna

Projekt- och temastudier under slutet av 70- och början av 80-talet.

Den ideologiske läromästaren var Paulo Freire, så nu var det vår tur att lära oss av de latinamerikanska metoder han skrivit om i ”Pedagogik för förtryckta”. De flesta av våra projekt var samhällsorienterade med mindre lärarstyrning och större elevinitiativ. Vi ansågs i folkhögskolevärlden tillhöra de skolor som lyckades bäst när det gällde att balansera mellan traditionell god pedagogik och de nya strömningarna. Det ledde över i de LINJER skolan fortfarande driver.

De allmänna kurserna har alltid varit folkhögskolans ryggrad. Kort kan man beskriva syftet som att ge allmän medborgerlig bildning. Man läser brett: svenska och litteratur, historia och samhällskunskap, matematik och naturkunskap. Utöver allmänbildning och grundläggande färdigheter vill de studerande också uppnå behörigheter för fortsatta studier. Då blir folkhögskolan ett alternativ till gymnasieskolan och Komvux.

I och med att gymnasieskolan blev en skola för nästan alla har behovet av allmänna kurser minskat över tid. I stället har speciallinjer dykt upp. Här på Jakobsbergs folkhögskola har vi utöver allmän kurs länge haft Skrivarverkstad, Reportagelinje, Friskvårdslinje och Filmkunskap.

3. Skrivarverkstad

Syftet har alltid varit att utveckla skrivarförmågan hos alla deltagarna. Några höjer sig alltid över mängden och ganska många blir ”riktiga” författare. För att kunna ge ut en egen bok på ett förlag måste man verkligen vara en duktig skrivare. Alla skolans författare har inte deltagit i vår Skrivarverkstad men många.

Den litteraturintresserade känner säkert igen en hel del namn: Cornelis Wreeswijk, Cordelia Edvardson och Carl-Emil Englund tillhör de tidiga. Moni Nils-

son-Brännström med Tsatsiki-böckerna och filmerna, PO Tidholm, Joakim Forsberg, Sven Olov Karlsson, Malin Isaksson är andra goda exempel. Till de lite vildvuxna och mycket uppskattade i en slags Cornelis-tradition har vi: Stefan Sundström – Bob Hansson – Mian Lodalen som också är någon slags kändisar.

När jag formulerade den något dunkla rubriken Om folkbildning från Karl Petander till Stefan Sundström så menar jag, att Stefan också är en folkbildare med hans stora och praktiskt genomförda odlande och miljötankande och med texter fyllda av engagemang och medmänsklighet. Hans hjärta klappar möjligen något till vänster om Karl Petanders men jag är övertygad om att de båda skulle kunna föra mycket goda samtal om folkbildning förr och nu.

Under mina 24 år som rektor här är det -utöver Bengt Dahlström- två personer som stod mig nära och i högsta grad bidrog till en angenäm och lyckosam utveckling. Min förste ordförande var Helmer Larsson, som inte längre finns ibland oss. Han var en mycket god vän och en utomordentligt kompetent ordförande.

Rapport: Kultur och natur runt Jakobsbergs gård

Jakobsbergs folkhögskolas vackra park är ganska anonym för många. Det var ett fyrtiotal personer som samlades vid dammen vid Jakobsbergs folkhögskolas entré måndagen den 16 maj för att med Olle Lundkvist som ciceron vandra genom det kulturhistoriskt intressanta parklandskapet. Olle visade oss spåren efter olika typer av parker runt Jakobsbergs gård och illustrerade framställningen med kartor och foton från 1700- och 1800-talen. Under 1600-talet då Jakobsbergs gård (döpt efter Jakob Lilliehöök död i slaget mot danskarna vid Knäred i Halland) byggdes var idealet symmetriska parker och trädgårdar med alléer och terrasseringsar. På en karta från 1775 kan man tydligt se inspirationen från barocken i de geometriskt anlagda gångarna med rutnät och diagonaler.

På 1800-talet tog de romantiska idealen över och man ville istället ha en mera naturlig trädgård med överraskande vyer, gärna med lusthus, bersåer, bänkar och små sjöar. En sådan parkdel finns på folkhögskolans norra och östra sidor. Här finns också många riktigt gamla ekar. Ända fram till 1920-talet hade Jakobsbergs gård levande jordbruk och trädgårdsbruk och ett stort antal ekonomibyggnader. Vid 1920-talets början styckades Jakobsberg i ett antal trädgårdsbruk och på gårdens gamla ägor växte så småningom centralorten Jakobsberg fram. Karl Petander köpte gården och

de. Helmer efterträddes av Bill Larsson, som under många år var en nära vän, vapendragare och rådgivare. Skolan mådde definitivt mycket bra av att rektor och styrelsens ordförande arbetade så bra tillsammans och verkligen tyckte om varandra. Två smålänningar drog fram sitt lass och blev i folkhögskolevärlden kända som ett ytterst samspelt par.

Folkbildning ser inte likadan ut som under den klassiska period då Karl Petander verkade. Det är mycket som har förändrats både hos folkrörelser och studiecirklar. Jag vill gärna framhålla det mycket långtgående och givande samarbete vi på folkhögskolan under många år hade med ABF Norra Stor-Stockholm. I ABF-huset på Sveavägen bedrivs folkbildning med klassiska föreläsare, riktiga debatter och samtal mellan vuxna människor. Här har Bengt Göransson, Carl Tham, Kurt Stern och Göran Eriksson utfört storverk som Peter Wieselgren, Oscar Olsson och Alf Ahlberg skulle ge stående applåder!

Folkbildningen lever och har en framtid. Detta gäller i hög grad Jakobsbergs folkhögskola.

*Olle Lundkvist (2:e fr.h.) berättar för en intresserad skara om det kulturhistoriska parklandskapet vid Jakobsbergs gård.
Foto: Monica Boye-Møller.*

tillhörande mark och startade sin folkhögskola 1919. I samband med Föreningen Jakobsbergs Folkhögskolas beslut att sälja mark för bostäder gjordes 2007 en kulturhistorisk utredning av park och trädgård vid Jakobsbergs gård (Stockholms läns museum, Andreas Lindblad). Olle Lundkvist, lärare vid folkhögskolan, upprättade 2009 en skötselplan för parken vid Jakobsbergs folkhögskola. Den är utgångspunkten för det underhåll som nu görs kontinuerligt av parken.

Den intressanta och mycket uppskattade vandringen avslutades med att rektor Marianne Persson berättade om skolans profil och kursverksamhet samt att vandringen var ett av Olles sista uppdrag före pensioneringen. Tack Olle!

Monica Boye-Møller

Vårhälsning från Jakobsbergs folkhögskola 1927

av Ingrid Petander

Vår ”nya” runsten

Den här gamla vännen tror jag, att ni Jakobsbergare från gångna år både känna och inte känna. Han är äldre än någon ibland oss, och ändå är han på sätt och vis ny alltsedan den 19:de mars anno 1926.

Tänk, om han själv kunde berätta sin historia alltifrån den dag, då konstförfarna händer ristade runor, kors och dragslingor i hans gråa urbergsyta. Det skulle bli ett helt långt drama, sträckande sig genom århundraden. Var det gamla blocket under vikingatiden av kraftiga armar yxades till och för första gången sattes i marken, det vet vi inte. Vilket år det skedde, vet vi heller inte. Men att heden tro börjat vika för kristen vid det laget, det se vi av korset, som ristats i centrum. Det är samma sorts kors, som vi ha på vår andra runsten i parken, men av större mått.

Vilka öden den genomlevat sedan den tiden, vet vi heller inte. Men då intresset för våra runstenar på allvar började vakna fram på 1600-talet och man började hålla reda på och avbilda dem, då blev också denna beskriven och avbildad i ett större vetenskapligt verk. Men då var den inte hopskarvad så som vi se den på bilden här. Den måste ha gått igenom någon våldsamt kris sedan dess.

Då vi för första gången såg den här på Jakobsberg sommaren 1919 låg den söndersprängd i flera stora block vid en av de gamla röda statarstugorna väster om skolan. Första årets elever minns nog hur vi – naturligtvis med vederbörandes tillstånd – släpade de tunga blocken upp i parken en vårvinterdag år 1920 just i sista slädföret för året. Det var gamle Svarsten, som drog i mitten, och seniga pojkar, som högg i från sidorna. – Men vad hade skett med den gamla runstenen? Vem hade vågat förgripa sig på det vördnadsvärda minnesmärket? Vi frågade de gamle på gården här, och så fick vi veta att det första de mindes om stenen var att den låg i ”Kalvhagen” strax väster om stora magasinet (numera gymnastikhuset) med runorna vända nedåt marken. Hur länge hade den legat så? Sannolikt mycket länge, ty under hela 1800- och 1900-talet är den (efter vad en känd runforskare i Upsala brevledes meddelat oss) ej omnämnd i litteraturen och således tydligen ej av någon fackman sedd.

Så skulle på 1880-talet en ny ladugård byggas å Jakobsbergs gård, och man behövde sten till grunden. Också den präktiga stenen i hagen skulle med. Den

blev sprängd i stycken. Men åsynen av de förut mot marken liggande runorna måtte ha ingivit respekt – kanske även fruktan. Den blev ej fogad in i ladugårdsmuren. Varsamt blev den istället lagd till rätta i björkhagen vid den röda statarstugan. Här låg den alltså närmare 40 år, tills våren 1920 inledde det nya skedet i dess historia.

År efter år gick vi så och tittade på blocken i parken. Vi tyckte han var för god att ligga så där, den gamla runstenen. Så frampå vintern år 1926 fick vi vår granne, byggmästare Sabel, att åtaga sig det svåra arbetet med hopsättningen. Hans medhjälpare, snickare Johansson i Vattmyra, är kanske den ende här som ännu minns, när stenen låg osprängd i ”Kalvhagen”. Skickligt och väl blev arbetet gjort. Ni må tro vi följde det alla med intresse. Den 19:de mars stod han upprätt på nytt i hela sitt majestät, den gamle kämpe från vikingatiden. De djupa fårorna i hans ansikte gjorde honom endast än mer vördnadsbjudande. Och nu står han där som en andra grå skyddsvakt mellan parkens knotiga ekar.

Men vad säga då de nöta runorna? Så ha ni väl länge undrat och frågat. Ja, de tala ett svårtytt språk, svårare att tolka genom den förstörelse sprängningen åstadkommit. Skärvor saknas, som bära runor, gömda för alltid, vi vet ej var. Vår förut omnämnda runforskare har varit vänlig nog att sända oss ett förslag till tydning. De lyder så: ”Gunvor och Kättilfrid läto resa stenen. (Men) Holmsten och Holme reste (den) till minne av Frösten Ingemunds (?) (son?). Jobjörn ristade.”

Om våra efterkommande om hundra eller tusen år skulle vara oförstående nog att spränga sönder den gamla ståtliga runstenen än en gång, då skola de finna i dess inre ett dokument, upplysande dem om tidpunkten för dess sista resning och manande dem till vördnad för arvet efter fäderna.